

Wim de Jong

Gespreks honger

Hoe de
naoorlogse
overlegcultuur
ontstond

ISVV UITGEVERS

Wim de Jong

Gesprekshonger

Hoe de naoorlogse
overlegcultuur ontstond

ISVW UITGEVERS

*Misschien zal juist het verlangen
vrij te blijven (...) kenmerkend
zijn voor het elitebesef in een
onherroepelijk democratische
wereld.*

– Menno ter Braak,
De nieuwe elite (1939)

Inhoud

Inleiding	7
I	
<i>De Geest van Gestel. Het Gesprekscentrum als ontmoetingspunt in de jaren vijftig</i>	13
II	
<i>Veranderend levensbesef. De jaren zestig en de opstand tegen het redelijke gesprek</i>	41
III	
<i>Zakelijkheid en populisme. Van de jaren tachtig tot nu</i>	65
<i>Slotbeschouwing</i>	
<i>De grenzen van het goede gesprek en de elite in de jaren twintig</i>	93
Noten	105
Literatuur	121
Register	125

Inleiding

Op een avond aan het einde van 1958 komt een groep Apeldoorners bijeen in het bovenzaaltje van hotel-restaurant Huize Haytink. Ze vormen een gespreksgroep van protestante, katholieke, liberale en humanistische plaatsgenoten. Elke maand discussiëren ze over brandende kwesties: Mogen getrouwde vrouwen buitenshuis werken? Is anticonceptie toegestaan? Hoe verwerpelijk is de apartheid in Zuid-Afrika? Die avond zijn ze met zijn veertienen. Onder leiding van de rector van het lokale psychiatrisch ziekenhuis Sint Joseph, priester Jacques Bernsen, luisteren ze naar een deskundige inleiding. Doorgaans is het daaropvolgende gesprek levendig – hoewel natuurlijk beschaafd – inhoudelijk en genuanceerd. Vaak gaat het door tot in de late uurtjes. Nieuwe leden leggen altijd een ‘geloofsbelijdenis’ af: ze vertellen wie ze zijn en wat hun kerkelijke en politieke ligging is. Onder de deelnemers zijn opvallend veel vrouwen. Er zitten ook enige predikanten en artsen tussen. In zijn verslag schrijft de secretaris verheugd dat de deelnemers zo hun best doen om elkaars standpunt te begrijpen, ondanks hun verschillen op het gebied van politiek en godsdienst. Hij verwacht wel actieve participatie: ‘Wil de heer Wensveen zich niet hullen in een wolk van stilzwijgen?’ De club reflecteert zelf ook op de manier waarop zij met elkaar in gesprek gaan. Proberen ze wel genoeg tot een echt open gesprek te komen? Zouden ze niet nóg verder kunnen gaan om in elkaars huid te kruipen, door andermans mening ‘tegen de klippen op’ te verdedigen?¹

De gespreksgroep in Apeldoorn illustreert de lange geschiedenis van het goede gesprek als democratische vorm. Die gaat op zijn minst terug tot de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog. In deze periode speelde het leven van veel Nederlanders zich af binnen de zogenaamde zuilen. Levensbeschouwelijke gemeenschappen zoals sociaaldemocraten, pro-

testanten en katholieken hadden hun organisaties op elk denkbaar gebied en stonden vaak kribbig tegenover elkaar. Idealisten zoals de charismatische pedagoog Philip Kohnstamm en jonge honden zoals Jan van der Ploeg – docent maatschappelijk werk en toekomstig stadsvernieuwer – wilden juist toen mensen uit verschillende ‘bubbels’ met elkaar in gesprek brengen. Daarom richtten ze in 1949 het Nederlands Gesprek Centrum op, waar de Apeldoorners in Huize Haytink een lokale afdeling van vormden.

De honger naar het goede gesprek is nog altijd springlevend. In onze tijd wordt er ook veel van verwacht. Zo koppelt filosofe Eva Meijer in een recent essay in *de Volkskrant* een open dialoog tussen mensen met verschillende meningen aan het verbeteren van de democratie. We moeten in het publieke debat verder zien te komen dan belangenstrijd en polarisatie. De politiek gebruikt taal volgens Meijer om belangen uit te drukken, niet als een ingang tot een gesprek: ‘Democratie wordt voorgesteld als een strijd tussen groepen met vooraf opgestelde interesses en belangen, terwijl je het ook kunt zien als een ruimte waarin we samen bepalen wat belangrijk is en waarin gesprekken kunnen helpen om een beter standpunt te bereiken.’² Dat betere standpunt kan vervolgens leiden tot betere besluitvorming.

Sinds een aantal jaren zet ook de Vlaamse publicist David van Reybrouck zich in voor het goede gesprek. In reactie op de ellenlange formatie in België ontstond in 2013 de G1000. De gedachte daarachter is dat een door loting geselecteerde groep burgers op een redelijke manier in gesprek kan gaan, in een experiment met wat politiek theoretici aanduiden met de term ‘deliberatieve democratie’. Ze brengen, los van partijpolitiek, ideeën in voor maatschappelijke verbeteringen. Van Reybrouck zet het gesprek tussen burgers succesvol neer als alternatief voor het gemediatiseerde gehakketak van verkiezingen.³ De Apeldoorners in Huize Haytink spraken ook al vol afgrijzen over de laatste verkiezingscampagne, waarin ‘alle fatsoen veeltijds zoek was’.⁴ De G1000 heeft navolging gevonden in een aantal Nederlandse steden, waaronder Amsterdam en Nijmegen. Op lokaal niveau vinden allerlei consultaties van burgers plaats in burgerpanels en burgerbegrotingen. Het ministerie van Binnenlandse Zaken faciliteert het gesprek tussen burgers met verscheidene programma’s.

Ideeën zoals burgerberaden lijken misschien nieuw, maar zijn in feite een nieuwe gedaante van de overlegcultuur die de Nederlandse politieke

cultuur sinds de Tweede Wereldoorlog heeft gekenmerkt. Dit boek gaat over het ontstaan van die cultuur en volgt die tot nu. Bestuurders en intellectuelen gingen in gesprek over brandende politieke en maatschappelijke kwesties. Vertegenwoordigers van stromingen die levensbeschouwelijk en politiek soms lijnrecht tegenover elkaar stonden, gingen het gesprek aan in een poging om tot een consensus of *agree to disagree* te komen.

Die overlegcultuur kreeg onder andere gestalte in de Sociaal-Economische Raad. Wij volgen haar in dit boek evenwel aan de hand van een andere organisatie die zich vanaf begin jaren vijftig manifesteert in het publieke debat: het Nederlands Gesprek Centrum. Het NGC, of kortweg het Gesprekscentrum, trekt de aandacht met conferenties, rapporten en gespreksgroepen in tal van steden en dorpen. De bestuurders en intellectuelen die zijn commissies en lokale gespreksgroepen bevolken, bespreken een keur aan maatschappelijke thema's, variërend van parlement en politiek tot vrouwenemancipatie, sport en arbeidsmarkt. De activiteiten van het Gesprekscentrum trekken, mede door de autoriteit van de deelnemers die zich ervoor inzetten, de aandacht van media en politiek. Op die manier fungeert het NGC in naoorlogs Nederland als een mengeling van debatorganisatie en Sociaal en Cultureel Planbureau *avant la lettre*. Maar er is meer: door zijn lokale gespreksgroepen doet het bovendien aan burgerschapsvorming.

De initiatiefnemers – voortgekomen uit de naoorlogse 'doorbraakbeweging' – proberen zo de geest brandend te houden die ze voelden tijdens de Duitse bezetting. Levensbeschouwelijke en politieke tegenstellingen leken toen tijdelijk opgeheven. Ze geven daarmee vorm aan een honger die bij velen aanwezig is: om ook in het na de bevrijding opnieuw verzuilde Nederland in gesprek te gaan met mensen met andere politieke en levensbeschouwelijke denkbeelden. Ze geloven dat als mensen elkaar werkelijk ontmoeten, ze vooroordelen zullen bijstellen. Zo komt het publieke debat, ook toen vaak gekenmerkt door loopgraven en schuttersputjes, verder. De NGC'ers proberen het nationale gesprek zo naar een hoger niveau te tillen. Door elites uit verschillende stromingen op een redelijke manier met elkaar in gesprek te laten gaan, helpt het NGC de angel te halen uit netelige maatschappelijke kwesties. Bovendien zet het thema's zoals euthanasie, of later de hervorming van het hoger onderwijs tot een ondernemende universiteit, op de kaart. Dat maakt het NGC tot een typisch voorbeeld van de overlegcultuur in de Nederlandse

polder. Door als ontmoetingspunt te fungeren, helpt het NGC om politieke en levensbeschouwelijke tegenstellingen in verzuild Nederland te pacificeren.⁵

Naast de vraag *hoe* het gesprek gevoerd moet worden om tot een echte dialoog te komen, is van groot belang *wie* er aan dat gesprek mogen deelnemen. Het NGC deed pogingen om veel verschillende mensen bij het gesprek te betrekken. Weliswaar waren er soms toppers bij, maar naast aankomende ministers en gevestigde hoogleraren deden op het hoogtepunt wel 1500 mensen mee aan de lokale gespreksgroepen. Deze mensen waren verschillend, zowel wat betreft levensovertuiging – van katholiek tot socialist of humanist – als van beroep – van hoogleraar tot onderwijzer en huisvrouw. Toch was er ook een belangrijke gemene deler. De deelnemers waren veelal hoogopgeleid. Een van de deelnemers aan de bijeenkomst in Apeldoorn was geëxcludeerd omdat hij de week daarvoor was gepromoveerd.

Dit hoge opleidingsniveau lijkt deelnemers van het goede gesprek ook nu te binden. Het zijn veelal intellectuelen die zich zorgen maken over de cohesie in de samenleving. Eva Meijer is ook een vooraanstaand academica en schrijfster. Bij initiatieven als het Gesprekscentrum, net zozeer als bij de Week van de Dialoog, burgerpanels of de G1000, blijkt steeds dat een bepaalde groep veel vaker deelneemt aan het gesprek. De democratische retoriek ten spijt, behoren de gelote burgers die echt op komen dagen bij deze activiteiten tot de zogenaamde participatie-elite: burgers met veel tijd, een hoge opleiding en vaste banen.⁶

Die constatering geldt in onze anti-elitaire tijd veelal als afdoende om deze initiatieven terzijde te schuiven. Maar we kunnen er ook optimistischer naar kijken. Vaak gaat de oproep tot dialoog uit van elites die een verantwoordelijkheid voelen om de democratie en het debat vooruit te brengen. Ze vinden het lastig en vaak ongemakkelijk om die massa ook echt te bereiken. Maar in de poging groepen bij elkaar te brengen, laten ze iets zien van een bestuurlijke en intellectuele elite die probeert over haar eigen schaduw heen te springen. Zij engageert zich met de maatschappij en probeert voorbij het eigen gelijk te kijken.

De ironieloze manier waarop de mensen achter het Nederlands Gesprekscentrum deze taak tijdens de wederopbouw aanvatten is vanuit het perspectief van 2021 soms aandoenlijk. Maar de onbevangenheid ervan is voor de huidige bestuurders en intellectuelen, die zich vaak wentelen in weifelachtigheid en zelfontkenning, ook aanstekelijk. De ac-

tiviteiten van het Nederlands Gesprek Centrum geven bovendien inzicht in de ontwikkeling van het maatschappelijk debat in de voorbije zeventig jaar. Soms fungeerde het daarin als seismograaf, soms als volger, soms als aanjager van ontwikkelingen in de maatschappij. Waar hadden de deelnemers aan de vele activiteiten van het NGC het over? Hoe probeerden ze hun gesprek te verbreden en inclusiever te maken? En wat waren de grenzen en beperkingen van hun ideaal van het goede gesprek?

Dit boek gaat vooral over de dialoog tussen bestuurlijke en intellectuele elites. De positie van die elites heeft in zeventig jaar grote wijzigingen ondergaan, onder andere dankzij de opstand tegen het gezag die in de jaren zestig uitbreekt. In de slotbeschouwing reflecteer ik, terugkijkend, op de verworvenheden en begrenzingsen van het goede gesprek, de rol die het Nederlands Gesprek Centrum heeft gespeeld in zeventig jaar maatschappelijk debat en op de bijdrage die elites ook nu nog kunnen leveren in een versplinterde samenleving. Groepen en individuen bevinden zich in door algoritmen gestuurde echokamers. In toenemende mate houden ze er hun eigen feitenvrije versies van de waarheid op na. Vaak stellen media de strijd tussen verschillende groepen over klimaat, boeren, sociaaleconomische ongelijkheid, immigratie en culturele tradities voor als een tegenstelling tussen elite en massa, *anywheres and somewheres*, kosmopolieten en provincialen. Een gesprek tussen mensen uit die verschillende bubbels lijkt soms haast niet meer mogelijk. Is dat zo? Of kunnen elites met hun netwerk en kapitaal wel bijdragen aan het maatschappelijke debat? Kunnen ze laten zien dat ze zich niet blindstaren op zaken die vooral voor henzelf relevant zijn? Is er, kortom, hoop voor het goede gesprek?

De rol van de Nederlandse elite in het maatschappelijk debat staat al geruime tijd ter discussie. Het Nederlands Gesprek Centrum (NGC) heeft in deze discussies een prominente rol gespeeld.

Het NGC is na de Tweede Wereldoorlog opgericht door een groep bestuurders met een grote maatschappelijke verantwoordelijkheid. Ze probeerden de hokjegeest van de verzuiling te doorbreken en tot meer onderling begrip te komen. Het NGC had grote invloed op discussies over euthanasie, burgerschap en integratie. Toen en nu streeft het NGC naar verbinding in gepolariseerde debatten.

In *Gesprekshonger* beschrijft historicus Wim de Jong de opkomst en invloed van deze verbindende organisatie. *Gesprekshonger* is een aanrader voor iedereen die geïnteresseerd is in de ontwikkeling van het maatschappelijke debat in Nederland, de rol van de elite of burgerberaden. Het beschrijft ook een unieke en typisch Nederlandse geschiedenis.

